

Бузковий цвіт

О П О В І Д А Н Н Я

Вечір, присвячений мистецтву Миколі Ромашеві, який щойно приїхав на гастролі до нашого міста, минув уроочисто. На столі, за яким сиділи поважні представники мистецтва, пишно виступали букети весняних квітів, на білі скатертини гралися химери, відблиски виглягали фарб ризиокольорового посуду і пляшок. Навколо безгучно пересувались кельнерки, в білих фартушках, і накладали в тарілки їжу, що розливала приємні пахощі і дратувала інерви, збуджуючи апетит. Але гості лише скримано поглядали на тарілки і уважно та уроочисто слухали промову.

Промовець, старий професор скрипки, говорив про важу мистецтву взагалі і діяльність пролетарської диктатури зокрема, підкреслюючи значення славетного скрипача, лауреата всесвітнього конкурсу скрипаків (де він дістав першу премію), мистецтво Ромаша, і висловив надію, що цей бліскучий талант не спиниться на своїх досягненнях, а піде далі, вищим, але вдачним шляхом на верхів'я геніальнності.

Маestro Ромаш, що сидів на почесному місці, слухав втомлено, байдуже, переираючи гучними довгими пальцями лівої руки, що недбайливо лежала на столі, та часом поглядаючи на свій годинник і, здається, нудився.

А промовець говорив про те, як повинно писатися наше мистецтво, маючи таких видатних майстрів. Особливо ж це честь припадала представникам мистецтва цього міста, де колись жила і вчилася славетний Ромаш. Вчилася, обгорненій дбавливим доглядом музичної професури, що в цю мить сиділа за столом.

Ромаш злегка посміхнувся. Він згадав, як ті корифеї, що тепер писалися з нього, раніше не знаходили у нього особливу музичністю і не зосвіїли охоче визнавали відати технічні здібності. А на конкурсі молодих виконавців і зосвіїли провалили, даючи перевагу вундеркіндам.

Тимчасом промовець скривчився говорити і, під гучні оплески колег, спів на своє місце. Замість нього піднявся інший.

Маestro Ромаш зморшився. Ці промови, здавалось, не мали кінця! Обивали нудьгуючим і раздрігавшим поглядом присутніх, він відкинувся на спинку стільця і зачепив очі.

Він був ще доволі молодий, але його жовтувате лице, виразно позначеніми рисками біля вусів і очей, промовляло про неспокійне життя і нервову працю, і разом з рідким волоссям, що ледве приховувало лисину, надавало далеко старшого вигляду.

В цей час промовець сказав, видно, що потепіє, бо всі засміялися. Ромаш розшиювши очі і зустрів поглядом зі своїм шкірливим товаришем, що сидів супроти нього. Товариш співчутливо хитнув головою, вказуючи на тарілку з ікрою.

Це означало: Йож, однаково не переслухаєш!

По лиці Ромаша манула відчина посмішка. Ногляд його знову сковзнув по столі і раптом спинився на букеті бузкового цвіту, що прикрашав стіл. Як він досі не починав? Чудовий бузковий цвіт, з розкішною розківутимі блакитнофіолетовими квітами.

Ромаш згадав, що місто колись писалось своїм бузковим цвітом, і що колись він, сидачи на під, милувався бузком і мріяв.

І відразу ж згадалось інше:

Класа консерваторії, крізь яку вінно літтється весняне сонячне проміння, гарячими плямами підвірюючись на блискучій поверхні рояля, і він, довгий незграбний юнак зі скудочченим густим волоссям, люто дере на шматки розкішний бузковий цвіт.

Ромаш побажливо посміхнувся спогадом, але дихання минулого, тієї далекої шкільні юності, вже торкнулося до нього, і він, остаточно забувши і стіл, і колег, і інші піни промови, віддавав в обіми минулого.

Виринув образ дівчини: круглене рожеве личко, з нерівними, але міліми рисами, сірі задумливі і серіозні очі і гарно вирізблієні уста з закрученими догори кінчиками, що, здавалось, увесь час готові були затремтіти зо сміху. А як вона гарно смиялася! Ніжно, сріблюсто... І тоді в очах її загорілись сонячні іскорки, а вуста відкривали блискучий ряд перини-зубів.

Але смиялась вона рідко, може, тому, що була соромлива. Ромаш згадав, як вона червоніла, коли хотів звертатися до неї, але відразу ж набирала поважного вигляду, удаючи серіозну і неприступну.

Проте, коли вона сідала за роялем, очі зраджували П. Великі, замірзлі, почи сумували, рідли, говорили про ніжність, загорілись бажанням і раптом погасали... Ні вого більше він не зустрічав очей, що вміли так промовляти.

Думка перекинулася на інших жінок, які входили в його життя. Іх було менше, ніж йому накидали, але слана безперечно вабила багатьох. І серед них були прорівні, але всі вони пройшли позь нього, не лишаючи сліду. Жодна не могла запанувати в його серці. Він відходив від них байдужий і такий же самотній, як і раніше.

І тільки ту дівчину, з очима, що вміли промовляти, він кохав.

Вона називалася Надія. Гарне Ім'я, що вміщає в собі ілюзію всього пайкрапного. Він почав підхопувати роки. Це було... Так, це було дванадцять років тому. Два роки наполегливо, уперто праці і десять років слави. І ось він сидить, утомлений, самотній, з захованою під усіх нудьгою, і слухає брехливо-пісні промови.

Де я вона, та дівчинка? Як склалася П життя?

Ромаш запитливо подивився на товарища, що сидів супроти нього, але розмовляти через стіл було незручно, і він знову полинув спогадами в минулому, сумне і на сьогодні, не зважаючи на дванадцять років, що відмежували той час.

Він згадав, як виглядала П з вікна консерваторії. Вінно було на другому поверсі, і він здається міг бачити Т точеньку постать, з ногами в руках. Вона ішла задумливо, ехідливо русиву голівку, і входила в двері, не підозрюючи, як шалено б'ється у цього сердце.

В коридорі пін, ніби пінгароком, виходив Й із насустрою і, кинувши підбільво: «Добрий», проходив далі.

Він був соромливий не менше за неї. До того він зізнав, що вона кохав іншого. Но це часто заходить хлопець, з чорними закучерявленими волоссям, і вони відходили відомо.

А він, похмурий, смутий, холив порожніми вночі вулицями і мріяв. Спочатку він з шалених заздрощів вбивав свого післівого суперника, потім відкривав перед дівчиною якісь негідний вчинок його, і вона розчаровано підверталася від свого обранця і простягала йому, Ромашеві, руку...

Сльоти давили його. Йому було так жалко себе, він так зворушило уважу і поділу, що кінець-кінець рицарував спорінка від смерті і віддав коханій дівчині, горячими:

— Не зробля в ім'я моєго кохання!

І у півдівночі відчюло сили і він міль, дорогі очі.

Але мрії зникали, і він приходив лодому змучений, розбитий, хапаючи за slabky nadію, що, може, завтра вона привітно усміхнеться до нього.

Те, що не можна буде скласти словами, промовляла його скрипка. В концерті він грав реці, які, знаю, подобались йому, і вкладав у них свою тугу і кохання. І очі піставали зачарованими, сумінними, а між бровами лягала риска страждання.

Чому? Шо вона думала? Може і П тягло до нього, і тільки той, інший, не пускал?

Він готовий був заплакати з любовію і одчуття.

Але відому своєї гри він відчував і, одного разу, сп'янівши від згуки і успіху, він просто з естради пі-

дійшов до неї і сів поруч на стілець. Він бачив, як вона здирнулася, потім замерла, вступивши очі в іншого виконавця. Але йому здалось, що вона тільки удає, ібі слухася. Ненароком він доторкнувся раменом до її рамена, але відразу ж відсахнувся, злякавши силу струменя, що проіння його сквилювання тіло.

Невже вона не бачила, не розуміла, як він кохав П? Але вона не хотіла розуміти. Вона дивилася байдуже, десь позь нього, і відходила геть.

Але одного разу... Так, одного разу вона не витримала. Це було інверсія, коли розкішав бузок. Він лишився після лекції в класі і, погасивши світло (було вечір), почав імпровізувати. Сріблістий промінь місяця освітлював рояль, шпонти, і химерно ховався в закутку за бубном. А згуки скрипки, пристрасні, могутні, линули в неїдому далечину, у мандутне, що обіцяло йому славу, радість, кохання, а може одчай, горе, розлуку...

І раптом двері тихенько відчинились, і вийшла вона. Він майже не здивувся. Він так кликав П, так чекав... Вона постоляла біля дверей, потім безгучно підійшла до рояля і сіла. І пальці почали викликати звуки, спочатку несміливі, несвесні, потім гучніше. Мелодія скрипки, пристрасну, поривчасту, підхоплювава рояль і їїшов за нею. І рояль розповідав про ніжність, сум, неясні поривання... Вона теж любила його. Він це відчуває усмівався, що поривалося до неї. Чому в той вечір він не вінчався?

Він стояв перед нею несміливий, розгублений... А вона теж ніякovo перебирала кінівки. Потім вона встала, закрила покрівлю рояля, але пішла не відразу. Вона теж хотіла щось сказати йому.

В цей вечір вона ішла додому разом, він трохи здалі, не насмілюючись подати її руку, не нахочачи слів. Вона щось говорила про весняний тихий вечір, про пахощі дерев. А він тільки зумів співати: чи любить вона квіті?

Вона подумала і відказала:

— Так. Особливо бузок.

Цього було досить, і другого дня він, разом зі скрипкою, після консерваторії розкішний жмут бузкового цвіту, який з любов'ю зібрав в саду.

І він зустрів на східцях. Вона бігла вниз, незвичайно жвала, весела. Побачивши її, вона почевоніла, а коли він несміливо простяг до неї квіти, спинилася на міті, подивилась запитливо і відчично, взяла бузок і, повернувшись, пішла нагору, до тієї класі, де вони чора грали. Він ішов за нею, мов у чаду. Він пішов за нею, куди занідо. Вона мовчики підійшла до вікна і, сховавши лицце в кітках, стояла там деякий час, потім обернулася до нього, і кінці П вуст затримали з сміху, а в очах загорілись сонячні іскорки. Напевно він здавався її смішний, незграбний, закоханий. Але він був занадто щасливий, щоб ображатися. Нехай би вона так стояла завжди і смиглася, ніби маленька пуготлива дівчинка. Він раптом відчуває, що йому вільно і легко. Тепер він міг сказати їй все: всі свої мрії про спільну роботу, про славу після закінчення консерваторії. Вони разом обіздіть усієї разом, ніколи не розлучаючись.

І раптом двері до класі відчинились, і чийсь голоє гукнув.

— Надійко!... До тебе прийшов... твій...

Це був холодний струмінь, що зміг усі радісні мрії і надії. Лице дівчини зробилось напруженим, розгубленим. Вона безпорядко спустила руки з квітами, потім поклава квіти на вікно і швидко пішла геть.

Але біля дверей вона все ж таки спинилася і подавувала йому погляд, який говорив про сум, жаль, який прохоча пробачення, але твердий і непохитний в свою ріштінні. Вона наяві не вагалася. Вона ішла до того, кого любила. І він зрозумів, що він був кінець.

Ромаш зіткнувся, переживаючи забуту муку свого першого нещасливого кохання. Промовець говорив щось про змінення пролетарського мистецтва, яке має запалити воюючість в серцях пірних синів советської батьківщини, про ту увагу, якою обгорнені вірні й таланти...

Ромаш знову з ніжністю подивився на бузок. Бідні квіти!... Тоді, в одній, він подер іх на дрібні шматочки.

В цей час місце поруч Ромаша звильнулось і пін, зрадівши, хитнув головою до товарини, пропонуючи йому пересніти, а трохи згодом уже розлігував.

Товарини високо підійшли свої густі чорні брови. Надія Кравченко?... Він П борд пригадав. Гарненка була дівчинка із талановита піаністка. Дуже гарненька. До неї завжди приходив такий чорній чоловік. Вона за нього і замік пішала. Дуже жалко. Це одруження зіпсувало йї карієру.

І раптом хітро, збоку, глянувши на Ромаша, додав:

— А вона тепер удова. Я чу, що П чоловік номер.

На цьому промови наречі скінчилися. Чекали, змічайно, відповідного слова від Ромаша, але він лише вхідився, після чого всі з полегшенням і радісно — узялись до вечорі.

А вночі Ромашеві сніглася Надія, якою він зізнав П 12 років тому, з двома руслами косами. Вона тулила до грудей квіти бузка, і, лукаво озираючись до нього, все тікала геть, і він ніяк не міг П вільяти.

Прокинувшися, він усміхнувся визнав, що сногади охопили його, і зрадів, бо це був свіжий струмінь, що мав розпінти, бодай на час, нудьгу і тому.

Він вирішив сьогодні, після концерту, оглянути знайомі місця. Місто він бачив лише з вікна автомобіля, але й те, що бачив, говорило про велику зміну. Там, де колись ціли садки, українські вищневі садки, що весело обгортали кожний будинок, чистинський, гостицький, привітний, тепер стояли срі будівлі, однокамінні і незграбні, величезні і квадратні, з недоробленими підхвітами, з обсипаним тинком.

Від колишнього парку не лишилося і сліду. Замість нього асфальтований майдан з монументальними погрудям «вождя» посередині. Можливо, час не пожалів і знайомі дорогі місця.

Після концерту він, віддавши скрипки своєму адміністраторові, іспомітно вислизнув горішинм виходом на будинок.

Вечір був весільно-лагідний, блідо-блакитнє небо, що рожевіло на обрії рум'янцем соромливим дівчини, надслало тиху похорону й сум. Назустріч йшли юні пари, притуливши раменами одне до одного, слухаючи ту ж самінку, пісню молодої пісні кохання.

Ромаш сумін і латінно посміхнувся до них. Весна юності більше не повернеться. Не він по собі зізнав.

Він все йшов, озираючись, а пізівши якісь будинок, паркан або дерево, радів Рому, як старому другові. Ось та ж сама. Той же вхід з колонами та ганком. Тільки якийсь обшарпаний, засмучений?... Постарів. Більші дідуги.

А ось і він, з якого він поглядав П.

В цей час двері консерваторії руничко розчинились і звідти з веселим сміхом, жартами вилетів гурт молоді.

Дівчата і хлопці. Голосно перегукуючись, вони перебігли на другий бік вулиці і зникли за рогом, не помітивши його.

Вони були через край перепеніні молодою безтурботною радістю, що вибрала в рожеві фарби і дійсності, і малубине. Вони не знали, що песна і літо миняють швидко і надихає осінь з П розчаруванням, зневір'ям, холодом, пудною...

Ромаш раптом відчув, що холод пройшов його. Він застебнув плащ і пішов далі.

Так, для нього вже весна минула. І квіти, і сонце з його гаричими бризками, не усміхнуться більше до нього, і життя його погасне тоскло, самотно.

Почуття самотності, як пікни, гостро охопило його. Другим він не вірив, родини не має. Лішався матови. Та це був хижий шир, що ластився, доки відчуває над собою силу, але завжди мав напогоді вишкіре зуби, готовий звалити, зламати, коли відчує, що сили слабнуть. А сили його падали. Він це знає. За останні три роки він вивчив небагато нового, його ритуал великий репертуар, вироблений у перші роки слави, коли гордо бажані працювали. Тепер цього бажання не було. Він утомився. Може це була хвороба, але і успіх, і його вічне мандрування, і особливо нестійкість, брехливість, матеріалістичне прагнення, якими було наслідено життя, набридли йому.

Не було мети, не було ідеї.

Іноді йому боліло, що в майбутньому його ім'я нічого не скаже серцям нового покоління. Тоді він загадував свої колишні імпровізації, які обіцяли йому і великий композиторський хіст. Чому ж пізньше, коли він брався за композицію, з-під його пера виходили лише інтихи, меланхолійно-смутні речі, які, хоча і мали успіх в його виконанні, не задоволяли його. Загубивши надію пишити про собі щось велике, глибоке, він кинув творити. Чому? Може також тому, що не було грунту, не було мети...

Познини в думки, які вперед, вже не помічаючи куди, коли ж скаменувався, то вражено і майже злякано спинувся. Він пізнав цю вуличу. Ось і кам'яній одноверховий будинок з дерев'яним ганком. Тут жила колись пона, Надія. Він побачив її цією візківкою долі. Лишилася тільки зійти на ганок, подзвонити і, коли вона і тепер живе тут, то...

— Хто там?

У Ромаша перехопило дихання. Що, коли це вона? Що він її скаже? Поні він відкликався, голос за дверима не злізе і настриливши повторив:

— Хто там?.. Не чує, чи що?

Разом з цим клапани засува і в двері просунулась жінка, скудовчена електричною запінкою голова, з маленькими чорними очима і товетами нафарбованими губами.

Зрадівши, що це не вона, Ромаш ввічливо доторкнувся рукою до м'якого фетрового капелюха і спітав, чи тут живуть Кравченки?

Жінка, зливувши елегантну зовнішність, Ромаша, відповіла значно м'якше: — Кравченки? Ні. Тут не живуть.

Значить, ні, — подумав Ромаш, але жінка раптом різкий голос, що спочатку гrimнув на дитину, а потім не-привітно гукнув до дверей:

— А вам кого?

— Мені Надію Василівну... — відповів Ромаш.

— Надію Василівну?.. Так П прізвище — не Кравченко, а Власенко. А П мати, Ганна Павлівна, та — Кравченко. Може вам Ганну Павлінку?

Ромаш ще раз сказав, що йому треба саме Надію Василівну, і попрохав сказати, де вона живе.

— Вони живуть у дворі. Як увідієте у ворота, просто...

І жінка вже настільки пом'якшала, що вийшла з дверей і показала, куди йти, а очі Її загорілись цікавистю.

Ромаш увійшов у двір, і вражено спинувся. Замість колишнього саду, перед ним відкрився будний маленький двір, з дерев'яними ремізами, біля яких притулілась сиротиною обіраана, поіджена гусінною яблуною. Просто, як вказала жінка, теж пригулилась до землі, перероблена з ремізи, стара похила хижка, з кривих димарем і дрома крихітними віконцями. Ромаш завагався, зданий неможливим, щоб Надія жила тут, але, вирішивши шукати далі, він пішов до хижки і майже зіткнувся в дверях з худенькою, старовою жінкою. Жінка розгублено поставила на землю цеберку з помілами і злякано винісилась на Ромаша вицвільними очима.

Знову, ввічливо узуваний рукою за капелюх, Ромаш спітав, чи тут живе Надія Василівна?

Старенька спочатку завагала, потім інершуче обізвалася:

— Тут...

І відразу додала:

— А ви хід таїк будете?

Ромаш відповів, що він товариш Надії з консерваторії, що випадково потрапивши до міста, хотів би, скориставшись часільною нагодою, побачити П.

На маленькому, вкритому зморшками личку старенької знову виникла інершучесть, вагання і боротьба і підпідія вона не відразу.

— Надійни немає вдома... Вона завіди дома, а це, як нависне, пішла...

— Значить, ні, — подумав вдруге Ромаш, але все ж йому не хотілось піти, не лишаючи сліду свого відвідування, і він попрохав у старенької дозволу лишити заміску.

— Так, так... прошу... — заметушилась старенька, розгублено озираючись, потім засоромлено, піби прохочуючи вибачення, додала:

— У нас никто не буває... Ми так живемо... Прошу, заходьте...

Ромаш, нахилившись, щоб не зачепитись головою за двері, вийшов до крихітної кухні або передпокою, вцерть заваленої кухніми речами. Були тут і скрині, залені одна на одну, і чемодани, і бік канапи, а на столі біля віконця вирізьбліялись прямус, чайник, кастрюль, посуд... Все це складено абиляк, нахвидку, без паду.

Надалі Ромаш роздивився, що це наявіть і не кухня чи передпокій, а частина кімнати, відмежована шафами. Тимчасом старенька, поспішною, повела його за шафи, в другу половину кімнати. Тут теж, притулівшись одне до одного, але більше до ладу, стояли піаніно, ліжко, шафа на книжки, канапа, а посередині стіл, з розкиданими тюбиками фарб, пензлями, палітурою та різними склінчиками. Просто на стіл висів портрет Шевченка, оброблений вишиванням рушником, а поруч з ним олією і акварелю. Серед них стояла старенької з лисаврою переданням освітленням, дуже жийний і подібний, а поруч голівка хлопчика — аквареля. В кімнаті стояли паходи фарб і вікторії.

Старенька заметушилась, прибраючи стіл, і все говорила, засоромлена, піби прохала прорачення.

— Надійни не встигла прибрати. Тільки скінчилася малувати і побігла... Роботу понесла... Кілім... Я хотіла сама, так вона не дала... За мною сьогодні таке нещасти скількоє... На старість... Та ви сідайте, будь ласка... Ось стілець... Не в фарб, не бітьесь...

Ромаш сів, дикуючи старенький. Щось давило його.

Це погане, тісне приміщення, з землиною долівкою... Чому Надія опинилася тут, в цій хижці, дісне з кожного закутка виглядала пужда? Але старенька, виділо, уникнувши розмови, дала йому папір і чорнило і, діброво перебираючи піжками, вийшла з кімнати.

Ромаш узяв руку, увокнув у чорнило і спинувся. Що писати? Як? Міла Надія — може образитись; Надія Василівна — занадто незвично, сухо... А головне: про що писати? Адже він нічого не зіме про неї.

Ромаш почав бути писати, але тут же й подер записку, і саме в цей час за його спину почував дитячий голос.

— Ви не йдіть. Мама скоро повернеться.

Ромаш оглянувся і зустрів великих, спір, дивно знайомі очі (П очі), що дивилися на нього серіозно й уважно.

Це був хлопчик років вісімох, худенький, з темним закутеряним волоссям і блідим коробливим лицем.

— Мама сказала, що скоро повернеться, — повторив він.

— Вона приде о восьмі годині.

Ромаш з цікавістю розглядав маленьку серіозну людину.

— Мама понесла килим продати — до знайомої, — говорив хлопчик.

— Мама малоє килими, а бабуя продає їх на базарі. Але сьогодні бабуя забрала міліцію, бо килими не можна продавати без патенту.

— Без патенту?.. — механічно повторив Ромаш, на-магаючись збагнути, про що саме говорив хлопчик.

— Так. Без патенту. Ви знаєте, що це таке? Це запи-сують податок. І треба платити багато грошей, а коли не заплатиш — забирають речі. Мама бойтися брати патент, бо тоді у нас можуть пішіно зробити, і нам з мамою не можна буде грати. А без патенту на базарі не можна килими продавати. Бабуя сьогодні випімала, килим забрала, а П посадовики в холодну зі злодіями. Потім бабуя пусті-тила, а килима не віддали. І у нас немає грошей. Мама взяла мій килим і понесла його продати до знайомої. Мама мені намалювала. Дівчинку з козою. Але я Йї дозволив предати. Вона мені ще намалює.

Хлопчик поклав лікоть на стіл і піднер кулачком свое недитичне серце людиною. Очі йому дивилися яскраво.

— Як ти називаєшся?

— Юрко. А ви?

— А я Микола. Давай познайомимося.

— Даваймо, — охоче згадився хлопчик. — Хотите, я вам іграшки покажу? Короб з пірамідами?

Він вміт відстяг короб і, розкладавши на столі кубики, з захопленням почав складати їх. Ромаш допомагав йому. Потім Ромаш склав складну піраміду, яка вразила хлопчика, а далі зробив паротяг і остаточно скорив маленького Юрка.

Хлопчик обняв його тоненькою рукою за шию, не звідя зачарованих очей з паротяга.

— Коли є татко був живий, він купив би мені справжній паротяг, — сказав він.

— А давно тато помер? — тихо спітав Ромаш.

— Так, — серіозно відповів хлопчик. — Мені було тоді п'ять років. А тепер сім. Два роки. І дідусь помер. Дідусь мені теж іграшки приносив. А тепер у нас немає грошей купувати іграшки, бо немає татка і дідуся.

Ромаш близьче пригорнув до себе хлопчика, відчуваючи, що його серце стискується з жалю і ніжності. А хлопчик казав далі.

— Мама, коли поступить на роботу, купити мені іграшки. Багато! Вона вже раз поступила на роботу і купила мені піраміди. Але потім П прогнали. Йі не можна працювати.

Голос хлопчика задивив таємничо.

— Чому? — спітав Ромаш.

— Тому... А ви никому не скажете?

Хлопчик просто подивився на Ромаша ясним, відкритим поглядом і, коли Ромаш пообіцяв йому не скажати, дівчиною привівши пусту до його вуха, пропросив:

— Тому, що татка забрало І. П. У. Во татко був українець.

Ромаш швидко повернувся до хлопчика. Тепер він починав розуміти те, що його вражало.

— Нас і з квітари виселили за це, — говорив хлопчик.

— Дідусь так розхвилювався, що помер. А тато в І. П. У. номер. Бабуя говорить, що нас тому вигнали квітари, що нас захищати никому. Ми беззахисні. Коли і вироши, і буду захищати маму і бабуя.

Суплики повагом обгортали сирім укривалом кімнату, і речі в ній заснувались. Ромаш відчуває, що його серце заснувалося. Він вміг пройти повз це занедбане життя, коли б не був його інші земляни...

Поруч почалося кахникия старенької, і поміж шафами з'явилася І зігнута постать, осмітена лімпою, яку вона тримала в руках.

— Юрська гости розважає? — заговорила вона.

— А Надійни все немає... Мабуть, затримали.

На дворі хріпко загавав собака. Хлопчик скочив прилахуючись, а старенька, сказавши, що це наївнє Надія, побігла за шафою.

Вхідні двері жалізно скрипіли. Понукало обгортали хлопчика, і після квітари відчущені.

— Кто?

І поміж шафами з'явилася жінка у старенькому сіному плацу і білій шапочці.

Ромаш підівся і, коли Ромаш спітав, що це тому вигнали квітари, що нас захищати никому. Ми беззахисні. Коли і вироши, і буду захищати маму і бабуя.

Він було немає... Мабуть, затримали.

— Сідайте... сідайте... я зараз чай, — заметушилась старенька.

— Ви приїхали? — спітав Ромаш.

— Сідайте... сідайте... я зараз чай, — заметушилась старенька.

— Юрась? — так? — обернулася Надія до хлопчика, що притулівся до неї, і лагодно пропела рукою по його волоссу.

— Ми з вашим сином піраміди складали, — сказав Ромаш, — потім розмовляли.

— Розмовляли? — здивувалася Надія. — Він у мене мовчавший.

Вона зняла капелюх, плащ і сіла проти нього за стіл, сперши підборіддя на руки і відчуяла здивування університету.

— Як ви змінієтесь! — тихо сказала в

Він був такий щасливий, що спочатку не збагнув Й слів, але потім стривожився.

— Захворіла?... Як... Чому?

Старенька знову заметушилась.

— Та ви заходьте... Вона чекає... Заходьте.

Стискуючи однією рукою скрипку, а другою бузковий цвіт, він проліз поміж шафами і став.

Надія лежала в ліжку і, як йому здалось, спала. На темному вкривалі різко вирізьблілась Й бліда, худа рука. Спочатку він не міг розглядіти Й обличчя, але надалі очі зникли з напівтемрявою, і Ромаш побачив жовте, ніби пірізьблене лице, із загостреними рисами, з тим урочисто-спокійним виразом, який з'являється, коли смерть кладе своє тавро.

Ромаш відчув, як холод, кинувшись на нього пологом, обгортає груди, впивається в серце. Йому здалось, що Надія вмерла. Але вона повагом розплющила занадто великі від синів, що окружляли їх, потьмарені очі і злегка обернула до нього голову.

— Прийшли, — більше догадався, ніж почув він.

Поклавши скрипку і квіти на стіл, він кинувся до неї.

— Надійко... Що сталося?... Що з вами?

Десь ззаду почуси жалійний голос старенької:

— Ви б й сказали, щоб лікаря покликати... не хоче...

— Звичайно, лікаря... Негайно!...

Хвора захвилювалась, обличчя й боліче зморщилося.

— Мамо... Я ж прохала... Ви знову...

Вуста й зовсім по-дитячому засівались, і на очі на-
бігла слізози.

Ромаш стояв перед нею розгублений, похмарений, потім приглушеним, чужим голосом почав умовляти, що неодмінно треба покликати лікаря, професора, якщо не заради неї, так заради матері, Юрка і заради нього...

Надія втомлено заплющила очі і одвернулася, а Ромаш кинувся по лікаря.

Годину згодом, славетний професор, старий поважний, з сивим пухнастим волоссям, що окружляло блискучу лісину, і сердитим лицем, оглядав хвору, а Ромаш, сидячи за шафами і пригорнувшись до себе Юрка, мовчики нерухомо дивився перед себе... Хвилини тяглись довго, нудно. Ромаш чув, як професор наказував старенькій обернути хвору, потім питав, коли це почалось. Старенька відповідала розгублено, не до ладу і професор, видно, сердився. Надалі настала тиша. Мабуть, професор писав рецепти. Потім професор вийшов, обгортаючи свою шию шарфом. Ромаш, поклавши в професорову руку гроши, вийшов за ним на дір, напружені відчуючись в нерухомо сердите лице:

— Ну, що?... Що з нею?... — наречіт спітав він.

Професор одразу сказав щось з латини, що Ромаш не зрозумів і сердито ддав:

— Не треба доводити до такого стану. Медицина — не Бог. Треба було раніше. А тепер занадто пізно. Занадто. Серце знесилено.

— І... Це серіозно?... — приглушеним голосом питав Ромаш.

— Більше, ніж серіозно.

— Але... Може на дачу... Крим... Кавказ?...

Професор нетерпляче покрутів головою.

— Не тепер... Тепер й рухатись не можна. Коли трішки зміцніє... Подивимось.

— Значить, надія є?

— Надія завжди має бути, до кінця, — повчальним тоном сказав професор. Потім, наказавши, як і коли давати ліки, і, звелівши завтра захати по нього, сів в авто.

Ромаш розгублено подивився йому вслід і повернув до хати.

Надія, як і раніше, лежала в ліжку, але той урочисто-спокійний вираз, що нагадував про смерть, зник з її лиця, очі дивились лагідно і ясно. Вона тихо говорила до старенької, що безпороадно сувала по кімнаті, перекладаючи речі з одного місця на друге.

— Я казала, не треба кликати лікарів, — говорила Надія. — Вони тільки лякають. Мені вже краще. Вночі було погано. А тепер краще. У мене тільки серце. А з хворим серцем можна жити довго. Тільки хвилюватись не можна. Я знаю.

Ромаш мовчики підійшов і сів біля ліжка. Надія зачіпливо подивилася на нього і з докором сказала:

— Ну що... Задоволені?

Ромаш нічого не відповів, а Надія говорила далі:

— Мені вже зовсім добре. Я навіть істи захотіла. Мамо, чутте?

Старенька заметушилась, побігла за шафи, загримала там і принесла молока і тістечко. Обос, Ромаш і старенька, допомогли Надії підвстись, підкладши під спину подушку, і піднесли її.

— Як біля архірея, — пожартувала хвора, і дійсно з охотою їла.

Обличчя й трішки порожевіло і у Ромаша зажевріла знесмілена надія.

Рантом погляд Надії спинився на бузкових квітах, і радісний промінь пробіг по Й лиці.

— Бузкові квіти... Які гарні... Дайте мені!

І коли Ромаш підніс квіти, вона тонкими прозорими пальцями почала перебирати їх і, зірвавши цвіт, лукаво сказала:

— Знаїшля... щастя...

І, усміхаючись, простягла Ромашеві. Потім вона заликала пограти з Ромашем. Він, злякавшись, почав спречатись, але Надія жартівливо, але і рішуче, нагадала, що й не можна хвилюватись, а коли він спречатиметься, вона неодмінно буде хвилюватись.

Старенька допомогла й одягтись, а Ромаш підвів до піаніна і посадив Й в крісло, підкладши подушку. Потім поставив ноги. Надія спочатку взила акорд. Потім зінела руки з кльвішів і тихо сказала:

— Давайте свое... Українське... Як колись. Пригадуєте?

Ромаш мовчики подивився на неї. Йому згадався вечір в консерваторії, присвячений Шевченкові, коли Надія з'явилася в українському вбранні, з лінком на русиному волоссі, в барвистих стрічках, у блакитній вишиваній керсетці. Така рожева, юна, радісна... А тепер сидить вона зломлена, з блідим змушенім лицем, на якому життя поклало тавро страждання, болю...

Жаль, тута за щастям стисли йому груди. Майже та-
кий самий блідий, як і Надія, він безсильно сперся на піаніно.

І рантом десь у ньому забрінла тужина далека пісня, що зародилася у степах, безкраю широких, злетіла на села і пораненим птахом билася у вишневих садках.

Ромаш випростався і підвів смичок. І згуки зірвались, полинули.

Спочатку тихо шелестіло жито, розповідаючи про ми-
нулу славу, про життя козацьке, неспокійне, але величне. Потім налетіла буря, що руйнує все на своєму шляху, вириває з корінням могутні дерева...

І забрінла пісня, повна страждання, горя, розпнуки. То мати плакала, билася, тужилася... А шляхом Їшли Й діти, закуті в кайдани, знесилені, змушені. Їшли, падали, вмирали і знову Їшли.

Це було верхів'я творчості, до якої Ромаш не сягав досі. Нестримані, могутні згуки, плакали, рвались, бла-
гали, бились об стіни хижки... І разом з ними рвалось і благало його серце...

А на столі розкішні, блакитно-фіялкові квіти бузко-
вого цвіту купались у промінні весняного сонця, розпові-
даючи про те невмируще, безмежне, що горе робить ра-
дість, а смерть — безсмертні, і посміхались лагідно
і ніжно.

Львів, 1943 р.

ЧИ ПЕРЕДПЛАТИЛИ ВИ ВЖЕ

УКРАЇНСЬКИЙ ЩОДЕННИК

„КРАКІВСЬКІ ВІСТІ“

місячну передплату 6 зл.

вишліть на адресу:

„УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО“

КРАКІВ, Райхштрасе 34.